

Warszawa, dnia 23.09.2021

dr hab. Maria Załęska
Katedra Italianistyki UW

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Aleksandry Makowskiej-Ferenc
pt. „Język jako narzędzie dyskryminacji kobiet.
Przypadek kobietobójstwa we Włoszech”
[*La lingua come strumento nella discriminazione delle donne.*
***Il caso di femminicidio in Italia*]**

Przedstawiona przez Doktorantkę do recenzji rozprawa liczy 244 strony, w tym 207 stron tekstu głównego; reszta to aneks (materiał ilustracyjny wraz z krótkim opisem), streszczenia po polsku i angielsku, wykaz ilustracji, wykaz tytułów prasowych wziętych pod uwagę w jednym z rozdziałów, bibliografię i wykaz stron internetowych.

Praca podejmuje ważny temat językoznawczy, kulturowy i społeczny, a mianowicie dyskryminację kobiet utrwaloną w języku włoskim, a także dyskursywne sposoby ujmowania ekstremalnej przemocy fizycznej mężczyzn wobec kobiet, przejawiającej się w formie kobietobójstwa.

Rozprawę rozpoczyna krótki Wstęp (strony 5-10), oznaczony jako rozdział 1. We wstępie Autorka nakreśliła tło kulturowe mizoginii w mentalności i kulturze oraz wpływ języka na percepcję kobiet, a szerzej – na kształtowanie relacji kobiet i mężczyzn. Przedstawiła także syntetyczny zarys rozwoju semantycznego słownictwa odnoszącego się do przemocy fizycznej wobec kobiet (np. pojęcia „gwałt”), ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji we Włoszech. W rozdziale Autorka zadeklarowała, że główny obszar badawczy pracy to dyskurs medialny.

W bardzo krótkim rozdziale 2, pt. „Zubożenie językowe” (strony 11-15), Autorka wprowadziła tematykę relacji słów i rzeczywistości, do której się one odnoszą. Słowa bowiem kreują percepcję rzeczywistości, wywołując realne konsekwencje społeczne. W rozdziale przypomniane zostało zjawisko hipokognicji, polegające na braku słów,

MZ

pojęć i modeli interpretacji rzeczywistości, które wywołuje ślepotę poznawczą członków wspólnoty wobec tego, co dzieje się na ich oczach. Autorka wspomina także „neoubóstwo językowe”, polegające między innymi na preferowaniu wulgarności i zachowań przemocowych.

Rozdział 3 – „Początki uprzedzeń wobec kobiet” (strony 16-39) – rozpoczyna się przedstawieniem etymologii pojęcia ‘uprzedzenie’. Jak przypomina Autorka, najbardziej upowszechnione jest uprzedzenie wobec kobiet. Autorka omawia trzy obszary dyskursywne, w których od wieków utrwalano przeświadczenie o niższości kobiet wobec mężczyzn. Pierwszy to dyskurs religijny, którego mizoginia zilustrowana została przykładami językowymi i licznymi cytataми z tekstów religijnych. Drugim jest dyskurs filozoficzny, scharakteryzowany poprzez wypowiedzi filozofów insynuujące niższość i gorszość kobiety wobec mężczyzny. Trzeci to język i teksty prawne i prawnicze, w których penalizowano zachowania kobiet i systemowo usprawiedliwiano przemocowe zachowania mężczyzn wobec kobiet. Autorka omawia także ewolucję kultury prawnej w kierunku uznania powszechności praw człowieka, w tym zrównania praw kobiet i mężczyzn.

Rozdział 4 – „Dyskryminacja kobiet przez język” (strony 40-56) – poświęcony jest w pierwszej części analizie zjawiska dyskryminacji kobiet w hasłach słownikowych (np. leksem „kobieta”). Druga część rozdziału dotyczy słów nienawistnych, używanych w celu obrażania i poniżania kobiet. Kolejny aspekt to prezentacja słownictwa związanego z seksualnością kobiety, jak również językowych sposobów odnoszenia się do prostytutek.

Rozdział 5 – „Język i płeć” (strony 57-66) – omawia żeńskość w kategoriach płci biologicznej i kulturowej na tle porządku patriarchalnego. Autorka przedstawia zjawisko „ukrywania” kobiet w języku, a także omawia złożone procesy morfologiczne – na przykładzie tworzenia formy żeńskiej – jako środki kreowania m.in. pogardy i ironii wobec kobiet. Uwzględnione zostały także inicjatywy z zakresu polityki językowej: kreowanie języka poprawności politycznej (a właściwie obywatelskiej), a także publikacje wspierające używanie języka w sposób niedyskryminujący w dziennikarstwie i dyskursie publicznym.

Rozdział 6 – „Seksizm językowy” (strony 67-91) – skupia się na pojęciu gender i jego implikacjach w języku. Autorka omawia badania poświęcone cechom języka kobiet oraz asymetrii związane z kategoriami męskości i kobiecości w języku. Odrębne miejsce poświęcono dorobkowi znanej włoskiej lingwistki i aktywistki Almy

Sabatini, opisującej niższy status kobiety utrwalony w języku włoskim, a także podejmującej inicjatywy mające na celu równouprawnienie językowe poprzez eliminowanie seksizmu językowego. Autorka omawia także dziedzictwo myśli Almy Sabatini, przejawiające się między innymi w koncepcjach wprowadzenia języka neutralnego pod względem płci. Rozdział kończą uwagi na temat seksizmu w toponomastyce włoskiej.

Rozdział 7, pt. „Stereotypizacja, etykietowanie i sposoby rozpowszechniania dyskryminacyjnych stwierdzeń przeciw kobietom” (strony 92-104), rozpoczynają uwagi etymologiczne o samym pojęciu stereotypu. Pozostała część rozdziału to omówienie form i treści językowych jako nośników stereotypizowania, etykietowania, wyśmiewania i lekceważenia godności kobiety. Szczególną uwagę Autorka poświęciła roli przysłów w podtrzymywaniu stereotypowego, negatywnego obrazu kobiety. Rozdział kończą uwagi na temat obserwatoriów językowych, których celem jest monitorowanie wciąż utrzymujących się przejawów stereotypizacji i seksizmu językowego.

Rozdział 8 – „Kobietobójstwo: pochodzenie słów oraz ich pierwsze użycie w kontekście dyskursywnym, historycznym i społecznym” (strony 105-125) – poświęcony jest językowemu sposobom ujmowania ekstremalnej przemocy fizycznej mężczyzn wobec kobiet. Terminologia służąca oznaczeniu form przemocy fizycznej wobec kobiet oraz jej precyzyjne używanie są bowiem bardzo istotnymi czynnikami wpływającymi na społeczną świadomość istnienia problemu. Autorka omówiła pojęcie ‘kobietobójstwa’ w kontekście etymologii oraz kalek z innych języków. Szczególne interesujące są rozróżnienia między dwoma terminami włoskimi oznaczającymi ‘kobietobójstwo’: *femicidio* to ‘zabijanie kobiet przez mężczyzn dlatego, że są kobietami’, natomiast *femminicidio* to ‘zabijanie kobiet przez mężczyzn dlatego, że są kobietami, a także współudział innych w tych przestępstwach poprzez tolerowanie aktów przemocy wobec kobiet, pobłażliwość wobec sprawców tych aktów, odstępowanie przez państwo od egzekwowania prawa wobec przestępców’. Autorka referuje także dyskusje językoznawców oraz feministek na temat zasadności tego rozróżnienia oraz argumenty za używaniem jednej lub drugiej formy. Pojęcie ‘kobietobójstwo’ zostało także umieszczone w polu semantycznym rozmaitych słów związanych z zabijaniem (bratobójstwo, mężobójstwo etc.). Autorka omówiła także zmiany w języku prawnym i prawniczym dotyczące kobietobójstwa. Rozdział kończy

się przedstawieniem zmian dotyczących przedstawiania kobietobójstwa w języku literackim.

Rozdział 9 – „Obraz kobiety w telewizji włoskiej” (strony 126-144) – poświęcony jest komunikacji wizualnej i jej udziałowi w przemocy symbolicznej wobec kobiet poprzez formy prezentowania ich cielesności oraz roli społecznej. Autorka omawia reżimy wizualności dominujące w telewizji włoskiej: niewidzialność kobiet w kontekstach związanych z upodmiotowieniem i władzą oraz „hiperwidzialność” wówczas, kiedy kobieta jest uprzedmiotowiona w funkcji „dekoracyjnej” i/lub jako symbol seksu. Autorka referuje także inicjatywy podejmowane przeciw uprzedmiotowieniu kobiet oraz projekty na rzecz ich upodmiotowienia w prezentacjach telewizyjnych.

W rozdziale 10 – „Język prasy włoskiej” (strony 145-193) – Autorka powraca do zagadnienia kobietobójstwa i jego prezentacji w prasie, zarówno na poziomie werbalnym, jak i wizualnym. Rozdział ten stanowi samodzielną analizę, przeprowadzoną przez Autorkę na podstawie zebranego korpusu. Autorka stawia sobie trzy pytania badawcze (str. 149): jak kobietobójstwo jest opisywane? Czy opisy kobiet są seksistowskie lub dyskryminujące? Czy sposób opisu kobietobójstwa zmienia się w zależności od typu gazety (gazeta codzienna, tygodnik, prasa ogólnokrajowa, prasa kobieca)?

Zaproponowane kryteria podziału korpusu nie są rozłączne: kategoria „gazeta codzienna” i „tygodniki” mogą przecież się zaliczać także do kategorii „prasa ogólnokrajowa”. Nie wiadomo, jak należy rozumieć pojęcie „prasa kobieca”: jak na przykład Autorka kwalifikuje dodatki tematyczne poświęcone kobietom, dołączane do prasy ogólnokrajowej?

Dla możliwości udzielenia odpowiedzi zwłaszcza na to ostatnie pytanie, szczególnie istotne byłoby precyzyjne opisanie korpusu. W apendyksie (numerowanym jak rozdziały w spisie treści) wymieniono 45 tytułów prasowych, lecz ani w apendyksie, ani w rozdziale nie dokonano kategoryzacji tych tytułów pod względem wymienionych wyżej typów. Autorka informuje, że korpus składa się z 84 tekstów prasowych, lecz nie jest podane, które teksty pochodzą z jakiej gazety, co nie ułatwia odpowiedzi na pytanie. Nie wiadomo także, jaka jest konstrukcja korpusu: czy z większości tytułów zaczerpnięto po dwa artykuły, a z niektórych jeden, czy też może z niektórych tytułów po kilka artykułów, a z większości po jednym? Jak tego typu decyzje wpływają na reprezentatywność korpusu?

M2

Zadeklarowaną metodologią badania własnego jest analiza ramowa (m.in. Bateson, Goffman, Entman). W streszczeniach Autorka określiła zastosowaną metodologię mianem „analizy zawartości treści”, lecz w rozdziale wykorzystano niewiele narzędzi lingwistycznych, które uzasadniałyby taką kwalifikację.

Dla opisu widoczności problemu kobietobójstwa w dyskursie prasowym, autorka wykorzystuje głównie materiał językowy, uzupełniony ilustracjami przedstawiającymi przemoc fizyczną wobec kobiet. Materiał językowy to konteksty, w których dokonuje się nazywania ofiar, sprawców, samego aktu kobietobójstwa oraz motywacji kobietobójstwa. W powyższych kategoriach autorka przedstawia różne przykłady, jakkolwiek bez systematycznego rozróżniania na egzemplifikację pochodzącą – według typologii Autorki – z gazet codziennych, tygodników, prasy ogólnokrajowej oraz prasy kobiecej. Poszczególne aspekty są raczej omawiane niż analizowane z wykorzystaniem teorii ram. W niektórych podkategoriach Autorka zebrła bardzo obszerną egzemplifikację. Czasami przedstawiane są bardzo długie serie przykładów (np. 18 przykładów na stronach 180-183), którym nie odpowiada równie obszerna analiza. W innych kategoriach natomiast brakuje egzemplifikacji. Na przykład, na stronie 183 – w podpunkcie zatytułowanym „motywacja aktu” – Autorka mówi o nazewnictwie przyczyn, z powodu których mężczyźni zabijają kobiety. Podpunkt ma tylko 6 linijek tekstu i jest pozbawiony jakichkolwiek przykładów czy też odniesień do już przytoczonych fragmentów z innych podpunktów.

W rozdziale Autorka omawia też tytuły prasowe, a także „ramę ukrywania”: unikanie uwidaczniania problemu przemocy w języku, naturalizację i romantyzację. Rozdział kończy odniesienie do zjawisk przemocy domowej w czasie koronawirusa, lecz bez egzemplifikacji.

W zakończeniu rozdziału brakuje eksplicytnych odpowiedzi na pytania sformułowane na początku rozdziału.

Rozdział 11 – „#hashtag jeden ze sposobów werbalizacji przemocy” [tłumaczenie dosłowne] (strony 194-198) – zawiera krótką prezentację pojęcia hashtagu, lecz bez egzemplifikacji dotyczącej kobietobójstwa.

Rozdział 12 – „Przemoc ma tyle słów. My chcemy usłyszeć twoje. Uwolnij odwagę”, „Powiedzieć nie przemocy jest możliwe” spoty w komunikacji społecznej przeciw przemocy wobec kobiet” [tłumaczenie dosłowne] (strony 199-202) to zaledwie krótkie odniesienie do kampanii społecznych przeciw przemocy wobec kobiet.

12

Główny tekst pracy kończą Konkluzje, oznaczone jako rozdział 13 (strony 203-207). Pomimo tytułu „konkluzje”, w rozdziale tym Autorka wprowadza nowe wątki (np. temat kobietobójstwa w Polsce) oraz referuje kolejne wypowiedzi lingwistów na temat przemocy wobec kobiet. W sumie tylko jedna strona jest poświęcona uwagom podsumowującym autorstwa samej Doktorantki. Biorąc pod uwagę bogactwo zebranego materiału i wagę problemu, tak skrótowe i powierzchowne potraktowanie konkluzji pozostawia zdecydowany niedosyt.

Aparat paratekstowy – ujęty w spisie treści jako kolejne numerowane rozdziały – obejmuje aneks (materiał ilustracyjny pokazujący murale i inne znaki wizualnych reakcji na przemoc wobec kobiet), streszczenia po polsku i angielsku, wykaz ilustracji, wykaz tytułów prasowych wziętych pod uwagę w jednym z rozdziałów, bibliografię i wykaz stron internetowych.

W „Wykazie tytułów prasowych wykorzystanych w rozdziale 10” Autorka przedstawia jedynie listę gazet i czasopism (w dodatku nie w porządku alfabetycznym), bez wskazania tytułów i adresów internetowych wykorzystanych artykułów. Wystarczyłoby uporządkować przypisy dolne z pracy, co jednocześnie pokazywałoby wewnętrzną strukturę korpusu (ile artykułów z którego czasopisma).

W przedstawionej bibliografii należałoby oddzielić materiały źródłowe (słowniki) od literatury przedmiotu.

Podsumowując, niewątpliwą zaletą pracy jest bogaty materiał językowy dotyczący głównie dyskryminacji i przemocy, w tym kobietobójstwa. Obejmuje on zjawiska na poziomie systemu językowego (poszczególne leksemy, pola semantyczne, etymologie, opisy słownikowe), zjawiska na poziomie tekstu i dyskursu (tytuły prasowe, konstrukcja przekazu) oraz poziom metajęzykowy (wypowiedzi językoznawców na temat dyskryminacji, seksizmu oraz nazywania problemu).

Z punktu widzenia metodologicznego, praca proponuje ujęcie głównie opisowe: przedstawia etymologie, hasła słownikowe, zestawy przysłów i przykładów z dyskursu medialnego, zreferowaną egzemplifikację z dyskursu literackiego, religijnego, filozoficznego, prawnego i prawniczego oraz z dyskusji lingwistów. Autorka swobodnie porusza się w obszarze leksykologii i semantyki: rekonstruuje pola semantyczne (nazewnictwo dotyczące form zabijania), relacje semantyczne (np. cenny opis tworzenia się różnicy semantycznej między „femmicidio” i „femminicidio”), toponomastykę. Mniej przekonujące są analizy dyskursywne z wykorzystaniem

pojęcia ramowania. Analiza multimodalna (poziom werbalny i wizualny w materiałach ikonograficznych i telewizyjnych) stanowi jedynie poboczny fragment wyводу.

Kompozycja pracy sprawia wrażenie struktury mozaiki: jawi się jako sekwencja dość autonomicznych rozdziałów, skupionych wokół rozmaitych aspektów dyskryminacji kobiet w języku i kulturze. Między rozdziałami nie ma wyraźnych przejść, jasno sugerujących zamysł kompozycyjny. Na przykład między rozdziałem 8 a 11 – obydwoma dotyczącymi eksplicytnie przedstawiania kobietobójstwa – znajduje się rozdział 9 („Obraz kobiety w telewizji włoskiej”), który dotyczy ogólnie zjawisk dyskryminacji, a nie kobietobójstwa. Rozdziały się raczej urywają niż kończą jakimś choćby krótkim podsumowaniem treści, które ułatwiałyby czytelnikowi śledzenie zamysłu kompozycyjnego Autorki. Zastrzeżenia budzi też podział materiału na rozdziały. Są one bardzo nierównej długości: od zaledwie kilkustronicowych (rozdziały 1, 2, 11, 12) do kilkudziesięciustronicowych (np. rozdział 10). Innymi słowy, krótkie rozdziały mają długość podpunktów w innych, dłuższych rozdziałach. Bardziej wyważona konstrukcja niewątpliwie przyczyniłaby się do jakości rozprawy. Warto byłoby także zadbać o konstrukcję wewnętrzną rozdziałów: niektóre mają niezwykle rozbudowany system podpunktów, w innych natomiast jest zaledwie kilka podpunktów lub tylko jeden. Niektóre tytuły rozdziałów są niezmiernie rozbudowane lub zawierają niezręczności stylistyczne (rozdział 8, 11, 12), inne są dosyć ogólnikowe („Język prasy włoskiej” – bez jakiegokolwiek odniesienia do zagadnienia dyskryminacji czy kobietobójstwa).

Z punktu widzenia językowego, praca napisana jest bardzo dobrym językiem włoskim, z jedynie okazjonalnymi literówkami. Najpoważniejszym błędem z poziomu metajęzyka jest sformułowanie „i corpi linguistici” zamiast „i corpora linguistici” (str. 149).

Tekst napisany jest z pasją prawdziwej badaczki zainteresowanej swoim tematem, italianistki świetnie obeznanej z kulturą włoską oraz humanistki, wrażliwej na istotne problemy społeczne i uważnie śledzącej aktualny rozwój języka. Z tych powodów, po uwzględnieniu wyżej wymienionych poprawek, sugerowałabym publikację pracy.

Konkludując, zdecydowanie stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Aleksandry Ferenc-Makowskiej spełnia wymogi stawiane tego typu pracom i wnioskuję o dopuszczenie Autorki do dalszych czynności przewodu doktorskiego.

Maria Załęska